

Iqtisodiy nochor korxonalarni tizimli sog‘lomlashtirish

i.f.f.d.(PhD)X.A.Jurayev

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

“Moliya va statistika kafedrası” mudiri

Annotatsiya. Maqolada Iqtisodiy nochor korxonalarni tizimli sog‘lomlashtirish , ularni amalga oshirish chora tadbirlari va xorij tajribasi bayon etilgan.

Аннотация. В статье описаны системные санации экономически неплатежеспособных предприятий, меры по их реализации, зарубежный опыт.

Annotation. The article describes the systematic rehabilitation of economically insolvent enterprises, measures for their implementation, and foreign experience.

Kalit so‘zlar. Bozor iqtisodiyoti, Bankrotlik, iqtisodiyotning real sektori, marketing, debitor qarz.

Ключевые слово. Рыночная экономика, банкротство, реальный сектор экономики, маркетинг, дебиторская задолженность

Keywords. Market economy, Bankruptcy, real sector of the economy, marketing, debtor debt.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida real sektor korxonalarining inqirozga yuz tutish ehtimoli ular faoliyatining ajralmas qismi hisoblanadi, korxonalarining bankrotlik holati bo‘yicha turlicha fikr va qarashlar mavjud bo‘lsa-da, biz fikrimizni bankrotlik tushunchasining mohiyati va uning kelib chiqish sabablaridan boshlaymiz. O‘zbekiston Respublikasining “Bankrotlik to‘g‘risida”gi qonuniga asosan, bankrotlik (iqtisodiy nochorlik) - xo‘jalik sudi tomonidan e‘tirof etilgan, qarzdorning pul majburiyatlari bo‘yicha kreditorlar talablarini to‘la hajmda qondirishga va (yoki) majburiy to‘lovlar bo‘yicha o‘z majburiyatini to‘la hajmda bajarishga qodir emasligi deya ta’rif berilgan

Ma'lumki, bankrotlik holati bu bir lahzada sodir bo'ladigan voqelik emas, balki ma'lum bir vaqt davomida yig'ilib kelgan, korxonaga salbiy ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar oqibatida yuzaga keluvchi jarayondir.

Xo'jalik yurituvchi sub'yeklar faoliyatida yuzaga kelish ehtimoli bo'lgan inqirozni ko'rsatib beruvchi eng birinchi indikator bu korxonaning foydalilik darajasining kapital narxidan pasayib ketishidir, ya'ni bir birlik kapitaldan olinadigan foydaning bir birlik kapital uchun to'lanadigan (foiz, dividend) mablag'dan pastligi. Foydalilik darajasining kapital narxiga nisbatan tushib ketishi keyinchalik kapitalning kamayishiga, korxonaning to'lov qobiliyati va likvidligining pasayib ketishiga sabab bo'ladi.

Bankrotlikka olib keluvchi omillarni quyidagi ikki guruhga ajratish mumkin:

a) tashqi, ya'ni korxonadan tomonidan boshqarilish imkoniyati mavjud bo'lmagan omillar;

b) ichki, ya'ni korxonaning faoliyatini tashkil etish bilan bog'liq omillar.

Inflyasiya darajasini, soliq stavkasi hamda soliq va bojxona tizimini, davlat tomonidan yuritiladigan tartibga solish tizimini tashqi omillar sifatida ko'rsatish mumkin.

Ichki omillarni o'z navbatida milliy va xalqaro ichki omillarga ajratgan holda quyidagi guruhlarga bo'lish mumkin:

- 1) korxonaning bozordagi mavqei va raqobat muhiti;
- 2) boshqaruv va faoliyat yuritish prinsiplari;
- 3) korxonaning resurslari va ulardan foydalanish imkoniyatlari;
- 4) marketing strategiyasi;
- 5) yo'lga qo'yilgan moliyaviy menejment sifati va darajasi.

Bankrotlik yuzaga kelishida yuqorida keltirilgan tashqi va ichki omillarning alohida yoki aralash ta'siri sabab bo'lishi mumkin.

Bankrotlikdan qochish maqsadida korxonadan tomonidan prognoz qilib bo'lmaydigan tashqi o'zgarishlarning salbiy ta'sirini kamaytirish uchun qanday choralar qo'llanishi yoki ularning oqibatlarini bartaraf etish bo'yicha ishlab chiqiladigan tadbirlar samaradorligi kelgusida korxonaning raqobatbardoshligini saqlab qolish va rivojlantirishning muhim omili hisoblanadi.

Bunga erishish uchun har bir korxonadan bozor kon'yukturasi, yangi texnologiyalarning joriy etilishi, qonunchilikdagi o'zgarishlar, ijtimoiymadaniy, demografik, siyosiy hattoki iqlimdagi o'zgarishlarni doimiy kuzatib borishi zarur.

Iqtisodiy nochor korxonalarini tizimli sogʻlomlashtirishda tarmoqda tarkibiy oʻzgarishlarni amalga oshirish, yaʼni dillerlik tarmoqlarini ochish yoki korxonalar mahsulotini sotish bilan shugʻullanuvchi firmalarni sotib olish, xomashyo va materillar yetkazib beruvchi tuzilmalarni tashkil etish, raqobatchilarni doimiy oʻrganib borish va ularga taʼsir oʻtkazish tizimini ishlab chiqish yoki ular bilan birlashish, ishlab chiqarishni modernizatsiyalash orqali mahsulot turi va sifatini oshirish, bozorni tarmoq doirasida oʻzgartirish va kengaytirish, yangi bozorlarni oʻzlashtirish, anʼanaviy bozor uchun yangi turdagi mahsulotlar ishlab chiqarish hamda zarur hollarda faoliyat turini tubdan oʻzgartirish asosiy yoʻnalishlar sifatida qaraladi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida real sektor korxonalarining inqirozga yuz tutish ehtimoli ular faoliyatining ajralmas qismi hisoblanadi, korxonalarining bankrotlik holati boʻyicha turlicha fikr va qarashlar mavjud boʻlsa-da, biz fikrimizni bankrotlik tushunchasining mohiyati va uning kelib chiqish sabablaridan boshlaymiz. Oʻzbekiston Respublikasining “Bankrotlik toʻgʻrisida”gi qonuniga asosan, bankrotlik (iqtisodiy nochorlik) - xoʻjalik sudi tomonidan eʼtirof etilgan, qarzdorning pul majburiyatlari boʻyicha kreditorlar talablarini toʻla hajmda qondirishga va (yoki) majburiy toʻlovlar boʻyicha oʻz majburiyatini toʻla hajmda bajarishga qodir emasligi deya taʼrif berilgan

Maʼlumki, bankrotlik holati bu bir lahzada sodir boʻladigan voqelik emas, balki maʼlum bir vaqt davomida yigʻilib kelgan, korxonaga salbiy taʼsir etuvchi ichki va tashqi omillar oqibatida yuzaga keluvchi jarayondir.

Xoʻjalik yurituvchi subʼyektlar faoliyatida yuzaga kelish ehtimoli boʻlgan inqirozni koʻrsatib beruvchi eng birinchi indikator bu korxonaning foydalilik darajasining kapital narxidan pasayib ketishidir, yaʼni bir birlik kapitaldan olinadigan foydaning bir birlik kapital uchun toʻlanadigan (foiz, dividend) mablagʻdan pastligi. Foydalilik darajasining kapital narxiga nisbatan tushib ketishi keyinchalik kapitalning kamayishiga, korxonaning toʻlov qobiliyati va likvidligining pasayib ketishiga sabab boʻladi.

Bankrotlikka olib keluvchi omillarni quyidagi ikki guruhga ajratish mumkin:

- a) tashqi, yaʼni korxonalar tomonidan boshqarilish imkoniyati mavjud boʻlmagan omillar;
- b) ichki, yaʼni korxonalar faoliyatini tashkil etish bilan bogʻliq omillar.

Inflyasiya darajasini, soliq stavkasi hamda soliq va bojxona tizimini, davlat tomonidan yuritiladigan tartibga solish tizimini tashqi omillar sifatida ko'rsatish mumkin.

Ichki omillarni o'z navbatida milliy va xalqaro ichki omillarga ajratgan holda quyidagi guruhlarga bo'lish mumkin:

- 1) korxonaning bozordagi mavqei va raqobat muhiti;
- 2) boshqaruv va faoliyat yuritish prinsiplari;
- 3) korxonaga resurslari va ulardan foydalanish imkoniyatlari;
- 4) marketing strategiyasi;
- 5) yo'lga qo'yilgan moliyaviy menejment sifati va darajasi.

Bankrotlik yuzaga kelishida yuqorida keltirilgan tashqi va ichki omillarning alohida yoki aralash ta'siri sabab bo'lishi mumkin.

Bankrotlikdan qochish maqsadida korxonaga tomonidan prognoz qilib bo'lmaydigan tashqi o'zgarishlarning salbiy ta'sirini kamaytirish uchun qanday choralar qo'llanishi yoki ularning oqibatlarini bartaraf etish bo'yicha ishlab chiqiladigan tadbirlar samaradorligi kelgusida korxonaning raqobatbardoshligini saqlab qolish va rivojlantirishning muhim omili hisoblanadi.

Bunga erishish uchun har bir korxonaga bozor kon'yukturasi, yangi texnologiyalarning joriy etilishi, qonunchilikdagi o'zgarishlar, ijtimoiymadaniy, demografik, siyosiy hattoki iqlimdagi o'zgarishlarni doimiy kuzatib borishi zarur.

Iqtisodiy nochor korxonalarini tizimli sog'lomlashtirishda tarmoqda tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, ya'ni dillerlik tarmoqlarini ochish yoki korxonaga mahsulotini sotish bilan shug'ullanuvchi firmalarni sotib olish, xomashyo va materillar yetkazib beruvchi tuzilmalarni tashkil etish, raqobatchilarni doimiy o'rganib borish va ularga ta'sir o'tkazish tizimini ishlab chiqish yoki ular bilan birlashish, ishlab chiqarishni modernizatsiyalash orqali mahsulot turi va sifatini oshirish, bozorni tarmoq doirasida o'zgartirish va kengaytirish, yangi bozorlarni o'zlashtirish, an'anaviy bozor uchun yangi turdagi mahsulotlar ishlab chiqarish hamda zarur hollarda faoliyat turini tubdan o'zgartirish asosiy yo'nalishlar sifatida qaraladi.

Korxonani boshqarishning tashkiliy tuzilmasini to'g'ri tanlash, ya'ni malakali boshqaruvchi va mutaxassislarni jalb etish orqali zamonaviy boshqaruv tizimini joriy etish moliyaviy sog'lomlashtirishning yana bir muhim omili hisoblanadi.

Dunyoning barcha davlatlarida bankrotlik tizimi moliyaviy tizim singari o‘zgaruvchan hisoblanadi.

Xorijiy davlatlar tajribasidan kelib chiqsak, bankrotlik tizimini rivojlantiruvchi va takomillashtiruvchi quyidagi olti yo‘nalishni shakllantirish mumkin, ularning optimal darajadagi mutanosibligini o‘rnatish va istiqbollini tanlab olish zarur.

- kreditor va qarzdorlar manfaatlari o‘rtasidagi mutanosiblik;
- sog‘lomlashtirish va tugatish jarayonlari o‘rtasida mutanosiblik;
- sud va suddan tashqari tadbirlar o‘rtasida mutanosiblik;
- bankrotlik ishi ko‘rilishi jarayonida qarzdorlarning layoqatlilik va layoqatsizlik prezumpsiyasi;
- qayta tiklash va tugatish tadbirlarining qo‘llanilishida ma‘muriy va bozor ta‘sirida rag‘batlantirish o‘rtasida mutanosiblik;

bankrotlik jarayonida davlat tomonidan va o‘z-o‘zini tartibga solish munosabatlari

Yuqorida keltirilgan yo‘nalishlar nafaqat bankrotlik tizimining, balki butun iqtisodiyotning samarali ishlashida o‘ta muhimligini inobatga olib, har bir yo‘nalishni o‘zaro bir-biridan ajratmasdan bog‘liq holda ko‘rib chiqamiz. 1. Kreditor va qarzdorlar manfaatlari o‘rtasidagi mutanosiblik. Tomonlar manfaatlari, ya‘ni kreditor va qarzdorlar manfaatini himoya qilish darajasiga ko‘ra bankrotlik tizimi farqlanadi.

O‘tmishda Yevropada kreditorlar manfaatlari himoya qilishga qaratilgan bankrotlik tizimi rivojlangan va bu tizimning asosiy maqsadi qarzdorni tugatish orqali uning mulki yoki biznesini sotish va kreditorning talablarini to‘liq qondirishdan iborat bo‘lgan.

AQSH qonunchiligida aksincha qarzdor manfaatlari ko‘zlangan va qarzdorni to‘lovga layoqatsizlik holatidan chiqarish, ya‘ni moliyaviy sog‘lomlashtirishga asosiy urg‘u berilgan. AQSHning bankrotlik to‘g‘risidagi qonuniga asosan uzoq yillar kreditorlar qarzdorning moliyaviy holatini yaxshilashga qaratilgan takliflarga rozi bo‘lishga va kelishuv bitimlari tuzishga hamda quruq qolishdan ko‘ra har bir dollar qarz uchun 15-20 syent olishga majbur bo‘lgan.

Qarzdor manfaatlari ko‘zlovchi tizimning afzalligi shundaki, ushbu tizim bankrot korxonaga yangidan boshlashga (fresh start) imkoniyat yaratadi. Albatta bankrotlik tizimini ushbu prinsip asosida ajratish shartli hisoblanadi, chunki qarzdorning mulkiy-ishlab chiqarish majmuasini sotish va mulk egasini o‘zgartirish

orqali faoliyatini yangidan boshlash bankrot korxonalar faoliyatini yangidan boshlashga nisbatan birmuncha osonroq. Shunga qaramay, qonunchilik asosida ish ko‘rish asosiy hisoblanadi va hamma davlatda va har qanday holatda kreditorlar hamda qarzdorlar manfaatlarini bir xilda himoya qilinishi zarur.

Xulosa

Moliyaviy sog‘lomlashtirish tizimini joriy etishning asosiy maqsadi - rentabellikka erishish sharti bilan korxonaning ishlab chiqarish va texnologik tuzilmasini bozorning samarali talabiga moslashtirish.

Fikrimizcha inqiroz korxonalarini moliyaviy sog‘lomlashtirish tizimi quyidagi vazifalarni hal qilishi kerak:

sanoat korxonalarining joriy moliyaviy-iqtisodiy, ishlab chiqarish-texnik holatini diagnostika qilish maqsadida monitoring qilish;

– hududlarda xo‘jalik yurituvchi subektlarning to‘lov qobiliyati darajasi ustidan nazoratni ta‘minlash;

– inqirozga uchragan korxonalarni aniqlash va belgilangan mezonlar tizimiga muvofiq muammoli korxonalarga tasniflash;

– muammoli korxonalarni moliyaviy sog‘lomlashtirish bo‘yicha kompleks rejalar va individual chora-tadbirlarni ishlab chiqish;

– rehabilitatsiya tadbirlarining bajarilishini nazorat qilish;

inqirozga qarshi samarali chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun inqirozli korxonalarga investorlar va zarur biznes tuzilmalarini jalb qilish;

– moliyaviy sog‘lomlashtirish va bankrotlikning oldini olish bo‘yicha ishlar doirasida ijro etuvchi hokimiyat organlarining o‘zaro hamkorligini ta‘minlash;

– fiskal tizimga ega inqirozli korxonalarning to‘lov va hisob-kitob intizomini mustahkamlash va byudjetning to‘liqligini ta‘minlash;

inqirozli korxonalarda kadrlar bilan bog‘liq muammolarni hal qilishni ta‘minlash;

– moliyaviy sog‘lomlashtirish jarayonining barcha ishtirokchilari manfaatlarini ifodalovchi va ishonchli himoya qiladigan mexanizmlarni yaratish.

